

Vincze Ferenc

A Bodor-életmű poétikai szerkezetének topográfiája

A RÖVIDPRÓZA NYOMAI A SINISTRA KÖRZETBEN*

„Aki valaha is sítalpakon járta az erdőt, jól tudja, ha az ember néhányszor saját nyomain végig-
halad, alatta megkeményszik a hó, néha kicsit megolvad, majd újra meg újra megfagy. Egy ilyen
páros nyomvonal, ezüstös fényektől selymes pántlika, ha elolvad is, csak nyár elején enyészik el
végképp. De van közöttük olyan, amelyik soha.”

[Bodor Ádám: *Sinistra körzet*]

Amennyiben Bodor Ádám prózai munkásságának belső összefüggéseit vizsgáljuk, azonnal adódik az elmúlt harminc évnyi recepciótörténet számos darabja, melyek különböző nézőpontokból, de sok esetben ezeket a belső poétikai és strukturális összefüggéseket vizsgálták. A szóban forgó értelmezések jelentős része alapvetően az 1992-ben megjelent *Sinistra körzet*¹ című – a mai napig vitatott műfajiságú – szövegből indult ki. Az interpretációk egyik jelentős hányada a szöveg alcímeként szerepeltetett paratextusa – *Egy regény fejezetei* – irányából a kötet összeállításának, kompozíciós technikájának gyakorlatát állította előtérbe, sok esetben a regény és novellaciklus határait feszegető eljárásaira összpontosítva.² Elsősorban a kötet önálló, korábban megjelent és adott esetben átdolgozott novellákból való összeállításának módjára figyelve, természetesen a különböző címadási technikák bevonásával, melyek azt jelezték az elemzők számára, hogy a *Sinistra körzet* regényfejezeteit vagy novelláit egymáshoz viszonyítva szükségszerű vizsgálni.³ Ezekben a vizsgálatokban esett szó bőséggel az ismétlődések funkciójáról, hiszen ezek egyrésztől sok esetben éppen a szövegek koherenciáját, másrésztől gyakorta azok különállásának tényét⁴ is érvelhetővé tették, tehát kettős funkcióban is működőképesnek bizonyultak. Amikor tehát a rövidprózai munkásság és a *Sinistra körzet* prózapoétikai viszonyára kérdezzük rá, akkor természetesen számolni kell az értelmezéstörténet eddigi eredményeivel, miközben tudatában vagyok annak a ténynek is, hogy a *Sinistra körzet* központi szerepe az életmű kanonizációjában, továbbá a szöveg szerkezetének, kompozíciós logikájának izgalmassága elfed olyan lehetséges értelmezési utakat, melyek az oeuvre más részeire és ezek kompozíciós és szövegalkotási technikáira is rámutathatnak.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Bodor Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 1992.

2 E kérdéskör egyik első átfogó elemzését lásd: Pozsvai Györgyi, *Bodor Ádám*, Kalligram, Pozsony, 1998, 130–139.

3 Vö. a teljesség igénye nélkül: Angyalosi Gergely, *A kiismerhetetlen remekmű* [Sinistra körzet] = *Tapasztalatcsere*, szerk. Scheibner Tamás – Vaderna Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005, 49–56.; Simon Attila, *A nem-tudás méltósága* [Sinistra körzet] = *Tapasztalatcsere*, 92–97.; Szilágyi Márton, *A tárnicsgyökér fanyar illata* [Sinistra körzet] = *Tapasztalatcsere*, 98–105.

4 Vö. például: Margócsy István, *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*, 2000 1994/február, 57–61.

Amennyiben a kompozíció felől indítjuk útjára az értelmezést, érdemes ismételtén felhívni a figyelmet a keretező szerkezetet biztosító visszaérkezés és nem utolsósorban a távozás szerepére,⁵ pontosabban a Sinistrába való újbóli megérkezés jelenetének tájleírására. Ebben a tájleírásban – mind a nyitó [*Borcan ezredes esernyője*], mind a záró [*Géza Kökény éjszakája*] fejezetben – jelentős szerephez jut a visszatérés és egyúttal a Sinistrába való belépés/megérkezés topografikus leírása, azaz a Baba Rotunda-hágó bemutatása.

Sok évvel később, zsebemben görög útlevéllal, vadonatúj négykerék-meghajtású metálzöld Suzuki terepjárómmal végiggurultam Sinistra körzet útjain, és Dobrinban töltöttem szinte egy napot. A Baba Rotunda-hágó felől érkeztem, gondoltam, megnézem, hogyan irul-virul a kakukkfüves réteken egykori kedvesem, Elvira Spiridon, aki férjével, Severin Spiridonnal egy boronaházban lakott a tetőn, egy út menti tisztáson. De telkük helyén már nem állt semmi, csak egy halom eső- és jégverte kövesedett sötétkék üszök. Körülötte zsenge sárga fűszál, friss hajtás csalán és sáfrány növénygetett. Alighanem a hantjuk lehetett.⁶

Évek óta tartoztam Gábiel Dunkának négy darab húszdollárossal, egy napon elindultam régi helyén fölkeresni, törlesztési szándékkal. Vadonatúj metálzöld négykerék-meghajtású Suzuki terepjárómmal, zsebemben görög útlevéllal egy tavaszi délután érkeztem a Baba Rotunda-hágóra. Sok év után, mint legelőször, ezernyi színben, árnyékoktól tarkán pillantottam meg a Sinistra medencéjét, végében a Dobrin kevély ormait, amelyek körül már az északi égbolt türkiz színei izzottak.

Úgy gondoltam, a terepjárót az utászház előtt hagyom – elvégre útkaparóként pár hónapon át egykor magam is ott éltem –, és körbejárom a tetőt, de sem az utászházat, sem Severin Spiridon tanyáját nem találtam, helyüket csak találgatni lehetett, néhány esőtől, hótól áztatott, sötétkék üszkös halomban. Más egyéb a Baba Rotunda-hágón nem változott; egy közeli szirten fémpózna csillogott, a nyugati látóhatár fölött rongyos szárnyú denevér lebegett, keleten hatalmas, narancsvörös felhő. Még sítalpaim régi nyomai is ott kanyarogtak a Kolinda-erdő felé. A felhő visszfényében a zöldellő fűvön, a tisztások zugát, gyantás fatörzseket beragyogva páros márványpántlika tekerőzött a homályba.⁷

5 Vö. „A mű szerkezetének kétarcúsága legvilágosabban a történet szintjén mutatkozik meg. A *Sinistra* körzet cselekménye ugyanis egyrészt két szilárd pont közé zárt [Andrej Bodor megérkezése, illetve elutazása utáni visszatérése], másrészt önálló történetek, epizódok laza egymáshoz rendeléséből hálószerűen szerveződik. A kötet egységét erősíti a keretes szerkezet [az első fejezetben az utolsó fejezet eseményei is megjelennek, helyenként szó szerinti egyezésben], az Andrej Bodor majdani elutazására történő utalások, s valamiféle folyamatszerűsége mutatnak Béla Bundasiannak öngyilkossága előtt elmondott szavai Sinistra körzet kiürüléséről”. Simon, *I. m.*, 93.

6 Bodor, *I. m.*, 13.

7 Uo., 155.

A hágó mellett pedig szintén a mind a nyitó, mind a záró fejezetben helyet kapó és megismétlődő megjegyzés is hangsúlyossá válik, mely a saját nyomok követésére vonatkozik, azaz a sítalpakkal hagyott nyomok kerülnek előtérbe, melyek – mint a szöveg fogalmaz – „csak nyár elején enyész[ne]k el végképp. De van közöttük olyan, amelyik soha.”⁸ Vagy ahogy ez a zárófejezetben kétszer is megismétlődik: „Még sítalpaim régi nyomai is ott kanyarogtak a Kolinda-erdő felé.”⁹ Majd az utolsó bekezdésben: „Görögország felé megint csak a Baba Rotunda-hágón vezetett a legrövidebb út. Éjnek évadján a lenyugvó hold csöndjében érkeztem a tetőre, sítalpaim ezüst szalagja most is ott kanyargott tisztásokon át a Kolinda-erdő bűvópatakjai felé. Utoljára még átvárt egy kis jóleső meleg: azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.”¹⁰ Ezek alapján azt láthatjuk, hogy nem csupán a visszatérés jelene keretezi a szöveget, hanem egyúttal ebben a keretezésben, továbbá a regényt záró mondatokban újra és újra megismétlődik a Baba Rotunda-hágó topografikus leírása, mely voltaképpen a belépés és kilépés helyét is jelenti a Sinistra körzetbe. Nem mellékesen megjelenik a saját nyomok követésének és olvasásának gesztusa is, mely számos korábbi értelmezésben a különböző fejezetek vagy novellák kompozíciós logikájának metaforájaként – ahogy H. Nagy Péter is fogalmaz¹¹ – is érthetővé vált. Ennyiben talán az megállapítható már, hogy a megérkezés/visszatérés/távozás jeleneinek inszcenírozásában éppen a megismétlődő tájleírásnak és az ebben ismételtlen kiemelt szerepet kapó Baba Rotunda-hágónak a funkciója nem mellékes. Ahogyan az sem, hogy a hely nem csupán az érkezések helyszíneként jelentős, hanem egyúttal a Sinistrára, tehát a körzetre való rálátás perspektívájából is, mint ahogy az az idézetekből kitűnik: innen lehet belátni az alatt elterülő tájat, így a Baba Rotunda-hágó mint magaslati pont, mint a szemlélődés helye is megragadhatóvá válik.

És ahogy a visszatérés helyszíne, úgy az első megérkezésé¹² is a Baba Rotunda-hágó volt, ahogyan erről az *[Andrej dögcédulája]* című második fejezet legelején értesülünk, ahol a megérkezés tényén kívül ismételtlen lényeges szerephez jut a tájleírás, mely látványosan a magaslati pontnak köszönhető. A regényt ebből a szempontból tovább- és újraolvasva, tehát a Baba Rotunda-hágó megjelenéseit figyelve, újra és újra előtérbe kerül a helyszín, mely a *[Coca Mavrodin neve]* című fejezetben is kiemelt szerephez jut, hiszen ez az a hely, ahová Andrejnek el kell kísérnie Mavrodint,¹³ és

8 Uo., 14.

9 Uo., 155.

10 Uo., 158.

11 Vö. „A szituáltságot a regény egy metaforája is példázza: a nyom. Andrej Bodor sítalpakon közeledik, mindig egy nyomon halad, rááll, és magától a kívánt irányba csúszik: már bejárt utak újrabejárása zajlik. A nyomhagyás egyébként mint a mű végső kicsengése összeforr a gyilkossággal – Andrej Bodor ugyanis cementtel önti el az egyik beteg bűvőhelyét, a sýnyom a cementhordástól lesz egyre mélyebb.” H. Nagy Péter, *Dezintegráció és identitásvar. A Sinistra körzet a Bodor-novellák motívumainak kontextusában = Tapasztalatcsere*, 108.

12 Vö. „Egy tavaszi napon érkeztem kerékpáron a Baba Rotunda-hágóra, onnan pillantottam meg először azokat a kevély ormokat, amelyek tövében később szinte elfelejtettem addigi életemet. A délután narancsos fényeiben hosszú, éles árnyékokkal a Sinistra medencéje terült elém. A völgy alján, a folyó kanyarulatai mentén fűzes sötétlett, túlsó partján ritkás házsor kígyózott, a messzi napsütötte lejtőkön zsindefedelek csillogtak, leghátul, a fenyves fekete gallérja fölött villóztak a Pop Ivan és a Dobrin jeges tornyai. Mögöttük üveges zöld idegenséggel az északi égbolt.” Bodor, *l. m.*, 17.

13 Vö. „Akkor mégiscsak megkérhetem egy szívességre. Van itt egy hágó, Baba Rotunda a neve, szeretném, ha odakísérne. Nincs sok kedvem ezekhez a bölcs hegyivadászokhoz.” Uo., 36.

melyről az oda való újbóli megérkezése során egyrészt ismétlődő, másrészt újabb információkat is megtudunk, mégpedig arról a buszjáratról, mely naponta oda-vissza egyszer megáll a hágón.¹⁴ Emellett Mustafa Mukkerman kamionos érkezése is ide volt várható, és a [*Mustafa Mukkerman kamionja*] című, a határ, a nyelvi rétegzettség vagy a fordítás felől is értelmezett¹⁵ fejezet ominózus motozását megelőzően értesülünk arról, hogy „Coca Mavrodin ezredes már a huzatos hágóra öltözött”¹⁶ várakozott Andrejra aznap. A Baba Rotunda-hágó azonban nemcsak Andrej körzetbe való érkezései és a tájra való rálátás, tehát a szemlélődés kiemelt helyszínéként emelhető ki, hanem a tájékozódás pontjaként is felfogható, erre a [*Hamza Petrika szerelme*]¹⁷ vagy a [*Géza Hutira füle*]¹⁸ című fejezetekből származó idézetek a példák. Itt megváltozik a perspektíva iránya – nem fentről látjuk Sinistrát, a körzetet, lentől tekintünk fel a hágóra. Ennyiben az is megállapítható, hogy a körzeten belül a Baba Rotunda-hágó nem csupán a látás/szemlélődés kiemelt helyszínéként érthető, hanem mint topográfiai [kiemelkedő] térformáció a tájékozódás pontjaként is felfogható, azaz a Sinistra topográfiájának viszonyítási pontjaként vagy téralkotó pozíciójaként is interpretálható.

Mindemellett a Baba Rotunda-hágó egyúttal Andrej későbbi, Mavrodin kijelölte lakhelyeként és munkaállomásaként is hangsúlyos helyszínné válik.¹⁹ Amint az idézetekben láthatjuk, ekkor Andrej már mint jól ismert terepre és helyszínre utalva veszi tudomásul kihelyezését. Ezek az előfordulások készítik elő voltaképpen a 11. fejezet, tehát a [*Severin Spiridon meglepetése*] című rész nyitányát, mely ismételten a hágón játszódik, és az újfent a megérkezés, a szemlélődés és a látás inszcenírozásának helyszínéként kerül elénk.

Az az ütött-kopott kicsi autóbusz, amely három hegyvonulaton átkelve naponta egyszer fordult Sinistra és a Kolinda-erdő között, főként járőröket, szemlélő hegyivadászokat szállított, és azt a néhány civilt, aki engedély-

- 14 Vö. „A Baba Rotunda-hágóra nyolc-kilenc szerpentinnel vezetett föl a kátyútól csillogó, vízmosta árkoktól szabdalta régi földút. Az egyetlen buszjáraton kívül, amely Bukovina felé közlekedett, csak szénégetők, erdőkerülők és a dobríni hegyivadászok használták. A tetőn Zoltán Marmorstein útkaparó háza állt, a környező tisztásokon elszórva néhány tanya; szélről, esőtől szürkére fakult boronaház. Ott álltunk szemben a Dobrin meredek falaival; kelet felé a Kolinda-erdő sötétlett, északon a Pop Ivan menyétvörös sziklái égtek.” *Uo.*, 37.
- 15 Vö. Lőrincz Csongor, *Határpolitikák. A Sinistra körzet egyik fejezetéről*, Irodalmi Szemle 2022/5., 27–46.
- 16 Bodor, *I. m.*, 46.
- 17 Vö. „Én egyszerűen a fejembe vettem, elérve a falu szélét, nem indulok a Baba Rotunda-hágóra, hanem az állomás felé kerülök, hátha válthatok még egy-két szót Hamza Petrikával. Hogy mit, arról persze fogalmam sem volt. Gondoltam, majd csak adódik valami. De aztán nem lett a beszélgetésből semmi. A sinek mentén baktatva virradatkor érkeztem a dobríni állomásra. A messziségben, a hágó lila vonala fölött sárgulni kezdett az ég, és én lépésről lépésre vártam, hogy Hamza Petrika madárijesztőárnya egyszerre csak rávetüljön.” *Uo.*, 91.
- 18 Vö. „A Kolinda-erdő alaktalan, lomha hegy volt, hosszan elnyúlva, laposan nyújtózott el a többi magasabb vonulat között. A Baba Rotunda-hágóról, bár onnan alig egy-két órányi távolságra feküdt, mindig barnás ködökben elmerülve úszott a keleti látóhatáron.” *Uo.*, 106.
- 19 Vö. „Coca Mavrodin ezredes, bár maga is velem járt ott először, most megmutatta a falitérképen a Baba Rotunda-hágóra szerpentinekkel fölkanyargó utat, a tisztásokon szerte a szénagyűjtő tanyákat, legvégül a tetőn Zoltán Marmorstein útkaparó házát. A hágót hálóként ellepő ösvények mentén még a karámok, pajták és kutyaólak is be voltak rajzolva. Ismertem jól a helyet. [...] Bár mondom, amúgy ismertem a Baba Rotunda-hágó környékét, meg az erdőbiztosi iroda falitérképe is eligazított, egy katona rövid szemrevételezésre kivitt terepjáróval a tetőre.” *Uo.*, 59–60.

lyel a zsebében valamelyik magaslati településen dolgozott. Így a busz, amikor utasa volt, a Baba Rotunda-hágón is megállt, a helyet rozsdáette, festékfoltos vaspózna jelezte az út mentén. A hágón, a talajt is érintve, egyre-másra átgördült egy-egy felhő, a póznán az irányjelző tábla mindig vízcseppektől rakottan himbálózott a szélben. Nyikorgása a csukott ablakon is behallatszott az utásházba, ahol az útkaparó Andrej Bodor lakott.

Egy délután, már jóval később, hogy az autóbusz a Kolinda-erdőn térvülve elhajtott Sinistra felé, egy férfi haladt át a hófoltos, sáfránytól, kikericstől tarka tisztásokon. Furcsán, oldalazva járt, mint egy félszeg kutya, a feketén csillogó olvadékvizeket kerülgetve, jobbra-balra pislantva baktatott át a réten. Az utat elérve tétován megállt, inkább csak kihajolt fölébe, mintha attól tartana, hogy sodrása valamelyik irányba elragadja. Egy ideig tanács-talanul ácsorgott, mígnem fölfigyelt a megállót jelző tábla nyikorgására. Tövébe telepedett, mint egy vándor, aki a menetrend szerinti járatra vár. Fekete műbőr zekét viselt, fényesre piszkolódott nadrágot, fején fekete ellenzős bányászsisakot. A vállán átvetett görbe vándorbotról kerekre tömött, fekete aktatáska lógott. Bőre szürke volt, arca csupasz és fényes, inkább csak állá körül motozott valami gyér, ritkás borosta. Árnyékos, lila üregek mélyén csillogott olajos szeme.²⁰

A liga embere érkezését követhetjük nyomon, akinek jövetelét és a hágón, pontosabban buszmegállóban való téblábolását Andrej Bodor az utásházából figyeli meg, mígnem a férfi el nem indul a ház felé.²¹ A jelenet tovább árnyalja a hágó szerepét és voltaképpen az ekkor már a hágótól nem messze lakó Andrej munkáját is, aki a hágóra érkezők megfigyelését, ellenőrzését is végzi. A korábbi idézetekben felbukkant autóbusz, a megállót jelző pózna, a hágó megfigyelésének hangsúlyossága szövetszerű ismétlődésként jelenik meg a 11. fejezet nyitányában, és amellett, hogy egyre bővül a tudásunk a Baba Rotunda-hágóról, az is nyilvánvalóvá kezd válni, hogy a helyszín, viszonyítási, tájékozódási és nem utolsósorban érkezési/távozási pontként, lényegesen hozzájárul a Bodor-kötet kohéziójához.

A szövegelemek szó szerinti vagy részben átalakított ismétlődésére, tehát iterációjára ez idáig leghangsúlyosabban Bengi László tanulmánya hívta fel a figyelmet, mint fogalmaz, a „nyelvi-narratív megformáltságot jellemző ismétlés”²² már a *Sinistra körzet* elején érzékelhetővé válik, és ez legtöbbször „rövidebb-hosszabb szövegrészek – általában majdnem szó szerint egyező – újbóli megjelenését”²³ tapasztaltatja

20 Uo., 121–122.

21 Vö. „Az útkaparó Andrej az utásház ablaka mögül lesett kifelé, megfigyelőhelyéről távcsövön is szemügyre vette az idegent. Nyolcszor harmincas messzelátója, amelyet Coca Mavrodintól kapott, mindig készenlétben, az ablak kilincsén lógott. Fonalkeresztjén most a szürke idegen vergődött. A bányászsisakos férfi időnként fölkel a pózna mellől, hallgatózott, tekintetét újra meg újra gyanakvón hordozta körül a táj fölött, néha idegesen az elhúzó varjak után kapta a fejét. Mérgesen meredt a délutáni napba is, amely bágyadt sárga fénnel tűzött vissza a keskeny, pióca alakú felhők közül. Szeme sarkából az útkaparóházat is méregette, mintha csak attól tartana, ablaka mögül figyelik éppen. Andrej figyelte is.” Uo., 122.

22 Bengi László, *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotottsága* = Uő, *Az elbeszélés kihívása*, FISZ, Budapest, 2000, 98.

23 Uo.

meg az olvasóval. Bengi a szövegrészek ismétlődését mind a kompozícióval, mind a diktatúrák nyelvileg is érthető uniformizáltságával kapcsolatba hozza, s mindemellett egyik leglényegesebb megállapítása jelen dolgozat szempontjából, hogy az „ismétlések tehát – bár koherenciát teremtenek és metaforikus azonosítást hordoznak – a megcélzott izomorfiahoz képest mégis mindig elmozdulnak, a jelentéseket – jelentő és jelentett, jel és jel viszonyát – nem sikerül rögzíteniük.”²⁴ Ebből vonja le a tanulmány szerzője a következtetést a *Sinistra* körzetre vonatkozólag, miszerint a „mű poétikai jellemzőjévé – a mitikus szövegként való értelmezés korlátainak fölismertével – a nem identikus iteráció válik”.²⁵ A nem identikus ismétlődés elemeit és működésmódját figyelhettük meg a Baba Rotunda-hágó mint topográfiai elem megjelenései során a szöveg első fejezetétől kezdődően, és mindeközben azt is láthattuk, amint a helyszín, a hágó egyre bővebb és árnyaltabb bemutatása is megtörténik. Ennek legkiemelkedőbb szövegrésze a *Sinistra* körzet tizenegyedik fejezete, ahol is a hágó talán legrészletesebb bemutatása nem merül ki a tájleírásban – ezt már építették a korábbi szöveghelyek is –, hanem az itt végzett vagy ide kapcsolódó gyakorlatok, tevékenységek szintén meghatározzák ennek milyenségét. A részletesebb és nyelvileg egyre kidolgozottabb topografikus leírás, mely a történet szerint a Sinistrába való belépés és kilépés, tehát a határátlépés tere is, nem csupán tematikus szinten válik érdekessé, hanem egyúttal textuális elemként is kiemelkedő, mivel itt gyűlnek össze – az ismétlődések egyberendeződésével – a hágóra vonatkozó leírásrészletek. Ennyiben a *Sinistra* körzet szövege itt mind tematikusan, mind poétikailag ráirányítja a figyelmet a hágóra.

Magára a hágó jelentőségére és milyenségére vonatkozó kérdés feltétele, melyhez a szövegben felfejthető ismétlődések nyomai vezetnek, voltaképpen nem bevezet a *Sinistra* körzetbe, hanem mint maga a körzetben betöltött funkciója is jelzi, átjárást biztosít, miként Andrej is mondja az oda érkező idegennek: „határovezet”.²⁶ Átjárást kínál, kivezetést a *Sinistrából* Bodor rövidprózái felé, mégpedig a *Milyen is egy hágó?* című rövidtörténet irányába. És innentől már magának a rövidtörténetnek a nyomait követjük, melyek időben visszafele az 1980-ban közreadott gyűjteményes kötethez vezetnek, mely szintén ezt a címet viseli, és ez az első Magyarországon megjelent kötete a szerzőnek.²⁷ A rövidtörténet címének kötetcímmé emelése – úgy vélem – lényeges momentum, mivel kiemelt pozícióba kerül a szöveg. Főként annak tudatában fontos erre rámutatni, hogy egy másfél oldalas, első olvasásra szinte teljesen eseménytelen, sok esetben enigmatikusnak nevezett szövegről beszélünk, vagy amint H. Nagy Péter fogalmaz Bodor hasonló jellegű rövidprózáiról az említett szöveget kiemelve: „A történetek értelméhez az elbeszélő pozíciójából nem lehetséges hozzáférni. Hasonló a *Milyen is egy hágó?* szerkezete is: az út mellett álló lány szándékaihoz az elbeszélő nem tud hozzáférközni, ezért találgatni kénytelen”.²⁸

24 Uo., 106.

25 Uo.

26 Uo., 125.

27 Bodor Ádám, *Milyen is egy hágó?*, Magvető, Budapest, 1980. E kötet megjelenése az életmű lényeges eseményeként tartható számon, mivel a korabeli viszonyokat tekintve az olvasó először férhetett hozzá Magyarországon az addigi rövidprózai munkásság egy nem elhanyagolható szeletéhez.

28 H. Nagy, *I. m.*, 106. Erre utal részben H. Nagyra hivatkozva és szintén kiemelve a jelzett rövidtörténetet Sziráki Péter is: „A Bodor-olvasást többek között az elbeszélés nyelvtanában megfigyelhető motivációs [»ok- és célhatározói«] rés, történet és elbeszélés távolítása irányítja:

Az 1980-as kötet cím, továbbá a vonatkozó rövidtörténet helye a válogatott kötet kompozíciójában – középen helyezkedik el –, tehát ráirányítja a figyelmet a szövegre, és egyúttal – minthogy válogatott kötetről beszélünk – további nyomozásra sarkallja a filológust, hogy felfedje a szöveg korábbi megjelenéseit.

A nyomok Bodor Ádám második prózakötetéhez vezetnek, az 1974-ben megjelent *Plusz-mínusz egy nap* című könyv²⁹ novellákat és karcolatokat tartalmaz, melyben szintén kiemelt helyre, mégpedig kötetnyitó pozícióba kerülő írása lesz a *Milyen is egy hágó?* Innen már csak egy lépés az első megjelenés stációja, melyre 1969-ben, az első kötet, *A tanú* megjelenésének évében került sor. A *Milyen is egy hágó?* az *Utunk* hasábjain³⁰ látott napvilágot 1969 szeptemberében egy másik rövidtörténettel vagy karcolattal együtt, mely a *Fél tizenegy*³¹ címet viseli. Tehát megállapíthatjuk, hogy a szöveg 1969-től kezdődően visszatérően jelen van a Bodor-életműben, előbb folyóiratba, majd könyvbe került, később pedig az 1980-as első gyűjteményes kötetbe, melynek egyúttal a címét is adta. Azonban ez a szöveg nem csupán megjelenései, majd a *Sinistra* körzetben visszatérően felbukkanó Baba Rotunda-hágó milyensége kapcsán lesz fontos. Egyúttal a rövidtörténetben inszenírozott megérkezés és távozás, a szöveg szerkezetének megalkotottsága is izgalmassá válik, főként akkor, ha a *Sinistra* körzet már említett tizenegyedik fejezetének nyitányát, tehát az első két-három oldalt összevetjük a *Milyen is egy hágó?* rövidtörténettel.

Ez utóbbi tematikus fókuszában az ismeretlen és közelebről nem megnevezett [és itt a későbbi névadás összekapcsolódhat a személyek névadásának hatalmi technikájával] hágóra érkező, majd onnan távozó ismeretlen lány hágón való tartózkodása áll, ha kellően objektíven kívánjuk leírni az eseményeket. Voltaképpen azt is mondhatnánk, ebben a rövidtörténetben nem igazán történik semmi, valaki megérkezik egy hágóra, elücsörög ott, aztán délután távozik. Azonban a felépítést tekintve felfigyelhetünk arra, hogy a teljesen a háttérbe húzódó, távolságtartó elbeszélő szinte mértani pontossággal adagolja az információkat, egyrészt a hágóról, annak környezetéről, másrészt a lányról, öltözkészéről, viselkedéséről. A rövid, pár mondatos bekezdésekre bomló rövidtörténet a hágó képével indít, melynek leírása visszatérően előtérbe kerül a szövegben.³² Ebbe a leírásba ékelődik be a hágóra érkező és ott magányosan üldögélő lány képe és egyúttal bemutatása.³³ Míg az első,

az elbeszélő nem »fér hozzá« a szereplők szándékaihoz, a cselekvésaktusok okaihoz [*A borbély; A fűtő fivére; Milyen is egy hágó?*].” Szirák Péter, *A periféria poétikája? A Bodor-olvasás = Tapasztalatcsere*, 134.

29 Bodor Ádám, *Plusz-mínusz egy nap*, Kriterion, Bukarest, 1974.

30 Bodor Ádám, *Milyen is egy hágó?*, *Utunk* 1969. szeptember 26., 3.

31 *Uo.*

32 Vö. „Bár emberi település nem volt semerre a közelben, pontosan a hágón, a két medencét összekötő országút mentén egy piros-fehér csíkos vasrudon autóbusz-megálló kerek táblája himbálózott a szélben. Itt haladt keresztül naponta négy autóbusz, a reggeli és a délutáni járat.” *Uo.*

33 Vö. „A pőzna tövében magányos lány üldögélt. Nem túl gondosan megvarrt, egyszerű barna köpenyt viselt, csupaszon hagyott lábán valami olcsóbb cipőt, kezében háló lógott, benne eltenni való uborkával. A reggeli járattal érkezhettek dél felől, valahonnan, ahol megterem az uborka.

Egy ilyen hágó elég szeles hely, ezernégyszáz méter fölött elég szelesek a helyek, szép időben is lobog az ember ruhája szegélye. A lánynak is, bár hátát a martnak vetve ült, kicsit lobogott barna köpenye szegélye, fölötte nyikorgóit a megállót jelző tábla.” *Uo.*

majd a negyedik, ötödik³⁴ bekezdések a hágót helyezik előtérbe, ennek topografikus leírását és elhelyezkedését, nem utolsósorban kiemelt helyét, magaslati pontként való azonosíthatóságát, addig a második és harmadik bekezdések a lányt, ruháját, feltételezett indulási helyét árnyalják – utóbbiról biztos tudása az elbeszélőnek nincs. Amennyiben összevetjük a két leírást, azonnal kiderül, hogy például az első bekezdésben megemlített buszmegálló visszatér a harmadik bekezdésben, és leírása kiegészül, tehát nem egyszerű ismétlésről van szó. Az ismétlés által további információk is megjelennek – azaz a korábban idézett, Bengi László említette nem identikus iterációról van szó, s míg előbb csak a vizualitás a lényeges, tehát a „himbálódzó” tábla, addig a lányt bemutató bekezdésben már a hang érzékeltetése/érzékelése is fontossá válik, a „nyikorgó” jelzővel egészül ki a buszmegálló és az azt jelző tábla bemutatása.³⁵ A szöveg apró ismétlésekből építkezik, melyek újra és újra kiegészülnek addig nem említett elemekkel, melyek így folyamatosan eltérnek egymástól és egyúttal bővítik/módosítják az olvasó ismereteit magáról a hágóról és a lányról.

Az akár életképként is funkcionáló szöveg középső egységeként foghatjuk fel azt a néhány rövid bekezdést,³⁶ melyben a hágón [korábban már említett] tehenészfiúk és a hágón átkelő teherautósofőrök beszélgetést próbálnak kezdeményezni a lánnyal, aki ezt mindig elutasítja. A hágó mindennapi gyakorlatait tömören bemutató szövegrész egyúttal a lányt is karakterizálja, valamifajta bizalmatlanság is felfedezhetővé válik viselkedésében, választalanságában, hangtalanságában. Az ennek az egységnek a közepén elhelyezkedő bekezdés pedig ismételten előtérbe állítja a hágó pozícióját, csak immár nem általánosságban, ahogy ez az ezt megelőző bekezdésekben történt, hanem a sofőrök perspektívájából, akik letekintenek és megpillantják a fenyvesekből kifehérlő kanyarokat. Éppen a hágó hétköznapi felől nézve tűnik rendhagyónak a lány megérkezése, eseménytelen, szemlélődő jelenléte a buszmegállóban, melyre így fokozottan ráirányul mind az elbeszélő, mind a befogadói figyelem.

Amíg az eddigi két egység kapcsán a hágó és a lány leírása és bemutatása történt meg a háttérbe húzódó elbeszélő objektív perspektívájából, addig a harmadik nagyobb egységben a hágó és a lány kapcsán is – úgy tűnik – kiemelt szerephez

34 Vö. „Kopár hely volt. A két medencébe jól be lehetett látni, az északiba valamivel távolabb, bár nyugatra kanyarodó végét a párasságra hulló napfény elfehéřítette. Nyugat és kelet felé erdős és kopár gerincek váltakoztak, a magasabb hegyhátról hófoltok nyúltak egészen az erdőhatárig. Valamivel lejjebb, a hágó alatt, egy kanyarban tejbegyűjtő volt. A magasan fekvő esztenából kis szekereken hordták ide a tejet minden délelőtt. Az esőáztatta kis utacsák a hágón torkoltak az országútba, a tehenészfiúk a zötyögő kis szekerek mellett szaladtak. »Vigyünk-e lefele egy darabon?« – szólították meg a lányt. A lány alig nézett feléjük, csak a fejével intette, hogy nem akar.” Uo.

35 A tájleírásokat kísérő és árnyaló hanghatásokra mutatott rá már idézett tanulmányában H. Nagy Péter is, mikor úgy fogalmazott: „A regényben a természeti képeket *zenei hangok* sorozata kíséri [például orgona, klarinét].” H. Nagy, *I. m.*, 110. [Kiemelés az eredetiben.] Ugyan itt nem zenei hangról van szó, viszont a hágó és az ott árválkodó buszmegálló leírásának – a természet és az emberi alkotás találkoztatásaként – lényeges atmoszférateremtő eleme az akusztikusság megjelenítése.

36 Vö. „Néhány teherautó is megállt a hágón. Amíg a motor hűlt, a sofőrök körülnéztek, lepillantottak mindkét oldalon a völgyekbe, ahol mélyen, a fenyvesben kifehéřlett egy-egy kanyar. Ők is megkérdezték a lányt, vinnék-e valamire egy darabon. De a lány nem akart menni sem délnek, sem északnak. Dél felé, amikor a tehenészfiúk hazafelé igyekezve elhaladtak előtte, újra megkérdezték: »Vigyünk-e fölfelé egy darabon?« A lány fölfelé sem akart menni.” Bodor, *Milyen is egy hágó?*, 1969, 3.

jut az elbeszélő. Míg az első egységek leírásait alapvetően a semleges szemlélődés aktusa jellemezte, addig az utolsó részben ez látványosan megváltozik, és mindezt két mondat jelezheti számunkra.

A pózna tövében üldögélt, és a távolba nézett. Csak nagy ritkán állott fel, ilyenkor megigazította a ruháját, keresztülment az úton, s úgy tűnt, azt a helyet nézi, ahol azelőtt üldögélt. Az arcával mintha nem lett volna sehol, annyira, hogy az ember jó közletről szeretett volna a szemébe nézni, hogy mi van ott, de ettől megijedt volna biztos. Itt érte a délután is.

Oktalanul bár, de kicsit bánatos tud lenni egy ilyen havasi délután. Egy ilyen elhagyatott hágó, ahonnan be lehet látni egy egész délutánt, egy ilyen lány, akit nem szabad megijeszteni.³⁷

„A pózna tövében üldögélt...” kezdetű bekezdés első részének jelenete, melyben a lány önmaga helyét szemléli, egyrészt ismétli a már korábban bemutatott cselekvést a lány kapcsán, másrészt az önmaga helyét figyelő lánnyal ráirányítja a figyelmünket magára a szemlélődés, látás szerepére. Ezt a hangsúlyozást emeli ki és erősíti meg „Az arcával mintha nem lett volna sehol...” kezdetű mondat, mely nem egyszerűen egy megállapítást tartalmaz, hanem kissé vészjóslóan is hangzik, mivel a szemlélődés és látás gyakorlatait más aspektusba helyezi, immár inkább megfigyelésről beszélhetünk. És egyúttal ez a mondat az, mely – szubjektív megjegyzésével – változást hoz az elbeszélő megítélésében is, aki itt már sokkal inkább résztvevő, pontosabban lehetséges és jelenlévő résztvevőként tételezhető a történetben. Ennek megerősítése a következő bekezdés utolsó mondata – „Egy ilyen lány, akit nem szabadna megijeszteni.” –, mely ismétli az előbbi mondat „megijesztésre” vonatkozó tételét, és egyúttal megint az elbeszélő szerepére, megfigyelői pozíciójára utalhat. A mindebből adódó kérdésre, miért, mitől ijedhetne meg a hágón üldögélő lány, a szövegből körvonalazódó egyik válasz az elbeszélő megfigyelői, hovatovább leselekedői pozíciója és szerepe lehet a válasz, aki végeredményben – innen újraolvasva az egész rövidtörténetet – precíz megfigyelésekkel írja le a hágón zajló eseményeket, többek között tehát a lány érkezését, hágón töltött idejét, majd távozását. És innen, az elbeszélő előtérbe kerülő szerepe kapcsán értelmezhető a szöveg utolsó bekezdése³⁸ is, melyben a lány hágón tartózkodásának bizonytalansága fogalmazódik meg, és egyúttal a legvégén feltett kérdéssel a szöveg egy önmagába forduló, keretes szerkezettel zárul.

A hágó milyenségére vonatkozó kérdés tehát alapvetően nem csupán a hely topografikus leírásaiban érhető tetten, emellett az itt végzett gyakorlatok azok, melyek kialakítják azt. És miközben láthatjuk, a tehenészfűk jövését-menését, többek között a lány önmaga helyére irányuló pillantása felhívja a figyelmünket a rejtőzködő elbeszélő szerepére, pontosabban tevékenységére is, mégpedig a megfigyelésre. Ezt

37 Uo.

38 Vö. „Este felé, amikor jött a félhetes busz, felszállt és továbbutazott észak felé. Kicsit városias, kicsit paraszti volt, kicsit bizonytalan, kicsit biztos, délről érkezett, észak felé tartott uborkáival, és egy napot töltött a hágón. Most úgy tűnt, a félhetes buszt várta már reggel óta. De talán mégis valami egyebet, talán hiába, talán nem. Ezt nem lehet tudni, mert azt sem lehet tudni igazán, milyen is egy hágó.” Uo.

az értelmezési lehetőséget megerősíti a szöveg első megjelenésének kontextusa is. A *Milyen is egy hágó?* mellett közölt másik írás, egy rabló elfogását tematizáló karcolat egyik passzusa ismét ráirányítja a figyelmet az arcba nézés fontosságára, azonban ennél is lényegesebbnek tartom – az amúgy a második kötet borítógrafikáját is készítő – Baász Imre illusztrációját, melynek középpontjába a maga mögé tekintő lány arca mellett a lányt figyelő tekintete kerül, mintegy kiegészülve az írás egyik kiemelt helyszínét jelző buszmegálló póznájával. Itt jegyzendő meg, hogy amennyiben összevetjük az 1969-ben, 1974-ben, majd 1980-ban megjelenő szövegváltozatokat, annyiban néhány stilisztikai javítástól eltekintve két lényeges módosítás történik a szövegen, és mindkettő a látáshoz, ennek árnyalt érzékeltetéséhez kapcsolódik.³⁹ A topografikus tájleírás, a tér megkonstruálása Bodor *Milyen is egy hágó?* című rövidtörténetében apró, de annál kiszámítottabb és pontos, mindig újabb információkkal bővülő, tehát eltérően megjelenő ismétlődések hálózataként tárul elénk. Eközben az idegen megérkezésének és távozásának jelenetezése keretezi a szöveget, melyben az elbeszélő pozíciójának megváltozása, a figyelem erre való ráirányítása a látás különböző gyakorlatait, a szemlélődést, a betekintést és nem utolsósorban a megfigyelést állítja az előtérbe azáltal, hogy az elbeszélő rejtőzködése, megfigyelői pozíciója és így a szöveg megalkotottsága válik a szöveg eseményévé. Ráadásul – és ezen a ponton mindez már nem meglepetés – ez a szöveg mind mondat szinten, mind jelenetezés szempontjából megismétlődik a *Sinistra körzet* 11. (*Elvira Spiridon meglepetése*) című fejezetének nyitányában, melyben – ha összeolvassuk az 1969-ben megjelent szöveget és a *Sinistra*-fejezetet – az elbeszélő kiléte is lelepleződik, hiszen Andrej Bodor az, aki az itt már névvel ellátott, tehát nem egy, hanem a Baba Rotunda-hágó melletti utásházából figyel meg a körzetbe autóbusszal megérkező idegent. A névadás jelentőségét a Bodor-prózában alaposan tárgyalta Bányai Éva monográfiájában, s mint írja, a „nevek határolnak be keretként mások szemében is: a névadás rögzítés és behatárolás, elszigetelés. A Bodor-prózában a névadás nyelv- és világteremtés, tulajdonképpen a nevek iterativitásával biztosítják az állandóságot az állandó elmozdulásban és eltolódásban, megteremtik és hitelesítik az egységes szövegteret. [...] A névnek, névadásnak nem csak azonosító vagy megjelölő szerepe van, kulturális konnotációkat, asszociációs tereket bevonva felidéz, megidéz, relációkat és viszonyokat hoz létre.”⁴⁰ Esetünkben a *Sinistra körzet*ben kerül megnevezésre a korábban csak „egy”-ként, tehát nem konkrétan beazonosítható hágó, és ennyiben megállapítható, hogy – mint Bányai is fogalmaz – a névadás [a már említett ismétlődéseket kiegészítve] itt relációt hoz létre és egyúttal ki is emel, funkcióját tekintve felerősíti a hágó és [textuális] reprezentációjának mind tematikus, mind poétikai jelentőségét.

A *Sinistrából* indított nyomolvasás és nyomkövetés a Baba Rotunda-hágó kapcsán kivezet a regény teréből és mintegy a tematikus szinten is „határovezet”-ként

39 A „Kopár hely volt.” mondat a negyedik bekezdés elején módosításult, és az 1974-es kötetben [ahogy a későbbi kiadásokban is] „Tiszta idő volt.” szerepel. (Vö. Bodor, *Milyen is egy hágó?* = Uő., *Plusz-mínusz egy nap*, 5.) Hasonlóképpen átírára került a következő, szintén a megfigyeléshez és látáshoz kapcsolódó megállapítás is, mely látványosan tömörebb és egyértelműbb lett: „Arcával mintha nem lett volna sehol, érdemes lett volna közelről szemébe nézni, de ettől aztán bizonyára megijed.” Uo., 6.

40 Bányai Éva, *Térképek, névtérképek, határidentitások*, Komp-Press, Kolozsvár, 2011, 45–46.

jellemzett hágón keresztül vezet el Bodor rövidprózáihoz, jelen esetben a *Milyen is egy hágó?* című szöveghez. Ennyiben a saját sítalpak nyomát követő megjegyzés, mely voltaképpen már az első fejezetben megjelenik, nem csupán a *Sinistra* egyes fejezeteinek szintjén értelmezhető, hiszen – mint láthattuk – az ismétlődéseknek köszönhetően létrejövő szövegnyomok a rövidprózához vezetnek, mely ebben az esetben egyfelől szorosan beépül a regény említett fejezetébe, másfelől részben a regény szerkezetének és prózapoétikai megoldásainak egyfajta tükrözése. A *Sinistra* körzet sokszor emlegetett, részben az ismétlődésekre, motivikus visszatérésekre épülő prózapoétikai megoldásai és kompozíciós technikája mikroszinten már megfigyelhető Bodor rövidprózájának struktúráiban és építkezésében is. A *Milyen is egy hágó?* nem identikus ismétlődéseket variáló technikája⁴¹ árnyalódik és rétegződik sokkal komplexebben a *Sinistra* körzetben, és ez rámutat a Bodor-szövegek – már a korai írásokban is megfigyelhető – megalkotottságára és poetológiájára. Ennyiben a *Sinistra* és a Baba Rotunda-hágó topografikus elrendeződése és viszonya ráíródik a szövegekre, és így a regények és a rövidpróza topografikus metaforájaként is élénk tárulhatnak, ami további „térbejárásokat” motiválhat.

Kulcsár Szabó Ernő

Honnan jön a Sinistra?

A POÉTIKAI EREDETISÉG KÉRDÉSÉHEZ – II. RÉSZ*

Az epikai színtér keletkezése

A Bodor-recepció joggal hangsúlyozta, hogy a történeteket elbeszélésbe illesztő diszkurzus viselkedése tekintetében ennek az írásmódnak alig, vagy csak csekély mértékben mutatkoznak előzményei a magyar epikában. Sok igazság van abban, hogy a *Sinistra* is inkább olyan térségi elbeszélésmodellekre emlékeztet, amelyeknek a környezeti látványvilágában – a természeti színterek evokációjától a szűkebb kulisszaképzés eseteiig – nem a későrealista prózanyelv vonatkoztatási rendje érvényesül, ugyanakkor a benyomások artikulációja, az elbeszélés tempóját lassító részletezés, a fény-, szín-, hang- és illathatásokat is rögzítő, extrém érzékleti közelség mégis olyan világszerűséget hív elő, amely ugyan nem képzeleti eredetű, de éppoly természetességgel fogad be mágikusnak tetsző történeteket, mint nem-referencializálható részleteket. És valóban, a *Sinistrának* sincs realisztikus poétikai összhatása, annak ellenére sem, hogy az események „valóságosak”: a tapasztalati koordináták között – még ha a narráció él is olykor a mágikus mesélés formuláival – nincsenek markáns jelzései a

41 Ezt hangsúlyozza a *Milyen is egy hágó?* kapcsán Pozsvai Györgyi is: „A kompozíciót a szekvenciális visszakanyarodások ritmizálják. A szöveg benső idejét és terét a megismételt narratív szegmensek építik, illetve a motivikai állandók tagolják, s mint a hegyről le és a hegyre fel spirálszerűen kanyargó szerpentinnek, újra és újra visszatérnek a már érintett alapszituációhoz, egy hálójában »eltenni való uborká«-t rejtgető lány befelé figyelő, vizsgálódó tekintetéhez.” Pozsvai, *I. m.*, 71. [Kiemelés az eredetiben.]

* A tanulmány első része az *Alföld* 2023. októberi lapszámában olvasható.